

Овчарук Оксана Василівна,
канд.пед.наук, ст.наук.співр.,
завідувачка Інформаційно-аналітичним відділом
педагогічних інновацій Інституту інформаційних
технологій і засобів навчання НАПН України

РОЗВИТОК ОСВІТИ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА: МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ

Анотація

На основі порівняльного аналізу подано огляд основних засад та понять громадянської освіти та освіти для демократичного громадянства у міжнародному вимірі. Виокремлено теоретичні основи та ідеологічні позиції різних авторів з питань демократичного громадянства країн Європи та США. Освіта для демократичного громадянства розглянута у контексті процесів демократизації освіти.

Ключові слова: освіта для демократичного громадянства, громадянська освіта, демократизація освіти, громадянин, громадянство, освіта для всіх

Постановка проблеми у загальному вигляді. За роки незалежності України система освіти відчула значні зміни парадигми освіти, взявши курс на демократизацію та відтворення громадянських цінностей суспільства, що вплинуло на сферу змісту освіти, принципів, форм та методів навчання та виховання. Привернення уваги до правових знань у галузі прав людини, потреб підтримки виховання активного громадянина стало новим орієнтиром освіти сучасності, виокремило важливість освіти для демократичного громадянства.

Важливими для освітян стали такі аспекти, як сприяння усвідомленню ролі освіти у зростанні участі громадян у демократичних процесах, повага до культурної спадщини, зацікавленість у вивченні мов, увага до понять ідентичності та різноманіття, розширення доступу до кращих загальноєвропейських та національних здобутків щодо змісту, форм та методів впровадження освіти для підтримки демократичних процесів у країні, виховання гідних громадян української держави.

На пострадянському просторі Європи відбулись зміни, що спричинили зміну ставлення до самого поняття “*громадянин*”. Більше того, об’єднання держав у такі співдружності, як, наприклад, Рада Європи та поява Європейського Союзу надали нового звучання даного терміну. Якщо раніше поняття “*громадянин*” було приналежністю однієї держави, то сьогодні дане поняття набуло ознак приналежності до співдружності держав саме на європейському та світовому просторах. В даному контексті освіта громадянина набуває першочергового значення для держав світу.

Демократії (ми маємо на увазі демократичні форми правління у державах), що встановились у багатьох країнах, потребували та потребують навчання та виховання демократичних громадян, які володіють відповідними знаннями, вміннями та компетентностями, що є несумісними з недемократичними режимами. Розбудова демократії постійно стоїть перед викликами що стосуються збалансованості між: представництвом та прямим представництвом; власними та суспільними інтересами; свободами та рівноправністю; єдністю та розбіжностями; правами та відповідальністю тощо. Ці та інші теоретичні дискурси мають своє відображення у змісті різних форм громадянської освіти, або освіти для громадянства.

Постановка завдання. Метою написання даної статті є виокремлення основних засад та понять громадянської освіти та освіти для демократичного громадянства у міжнародному вимірі, аналіз теоретичних основ та ідеологічних позицій різних авторів з питань демократичного громадянства країн Європи та США.

Виклад основного матеріалу. *Громадянська освіта* є ґрунтовним напрямом, що впроваджується впродовж багатьох десятиліть у системах освіти світу. Розглядаючи дане поняття слід звернути увагу на роль громадянської освіти у різних суспільствах, зокрема, у європейському суспільному просторі. Розквіт напряму громадянської освіти спостерігається переважно у країнах з демократичною формою правління. До них слід віднести, насамперед США, країни Європейського Союзу, зокрема країни члени Ради Європи.

Ідеологічні основи громадянської освіти є сукупністю різноманітних теоретичних позицій політичної думки. Одна з груп теорій бере свій початок з ідей Дж. Дьюї про зв'язок між діями, спрямованими на досягнення добробуту інших та соціальним розвитком і які носять назву так званої *теорії сервісного навчання* (англ. *theory of service-learning*) (Galston WA) [10, с.1]. Основні питання даної теорії пов'язані переважно з необхідністю віднаходження балансу між громадянським представництвом та прямою участю громадян у процесах прийняття рішень, власними інтересами та суспільною думкою, правами та відповідальністю, свободами та рівноправністю, виправданими свободами та суспільною мобілізацією, роздільністю і релігійними уподобаннями та громадянським дискурсом і активними діями, громадянською лояльністю та громадянською непокорю [10]. Водночас ці питання значно впливають на зміст та способи здійснення громадянської освіти, а саме на відповідність того, що відбувається під час навчання в класі та суспільним досвідом. Даний підхід засвідчує, що шкільне навчання та суспільна практика рівнозначно відіграють свою роль у вихованні громадянина.

Для усвідомлення засад громадянської освіти особливо важливим є саме поняття громадянства у міжнародному контексті. Так, наприклад відомий експерт Ради Європи Ц. Бірзеа вважає, що поняття *громадянства* як і інші категорії соціальних та політичних наук (напр., громадянське суспільство, уряд, соціальний капітал) є зрозумілим, точним, оскільки є часто вживаним. Воно визначає відносини держава-громадяни, що чітко та повно відображає його термінологічний консенсус [9].

Важливою у визначенні поняття громадянства є думка дослідника Т. Маршала, який дає визначення громадянства, як “статусу, що гарантований всім дійсним членам спільноти. Індивідууми, які мають даний статус, мають рівні права та відповідні обов'язки. Громадянство передбачає пряме усвідомлення членства громади, що базується на лояльності до широкої цивілізації. Мається на увазі лояльність вільних громадян, яке забезпечується правами та спільним законодавством”. Згідно думки дослідника,

“громадянство”, як поняття, виникло близько 250 років з розквітом державності у Англії. Він класифікує його за трьома елементами: громадянські, політичні та соціальні права. Останні дослідження визначають, що західні громадянські суспільства отримали громадянські права у 18-му столітті, політичні – у 19-му, а соціальні у 20-му [13, с.13]. При цьому громадянські права відносяться до індивідуальних свобод, наприклад, право на приватну власність, свободу слова, справедливий суд. Політичні права означають права, що стосуються виборчих процесів, наприклад, право голосу, право бути обраним. Соціальні права є найбільш контроверсійними (протирічними) правами та стосуються не тільки економічного добробуту та безпеки, а й необхідності жити повноцінним життям: розділяти соціальну спадщину, жити в цивілізації повним життям відповідно основним стандартам суспільства.

В. Кімліка та В. Норман визначають громадянство не тільки як статус особи, що наділена сукупністю прав та обов’язків, а як ідентичність у сенсі приналежності до політичної спільноти [12]. Сучасний соціолог Ж. Барбалет вважає, що громадянство проявляється у разі, якщо особи, яким гарантовані громадянські права, беруть участь у громадському житті [8]. Сучасний німецький філософ та соціолог Ю. Хабермас, що досліджує теорію суспільної еволюції, стверджує, що *громадянство* – це мирна боротьба діалогічного типу на публічній арені [7, с. 45]. Сучасний німецький філософ, соціолог та політолог Р. Дарендорф зазначає, що поняття *громадянство* відноситься до понять не економічних та передбачає практику громадянських та фундаментальних прав, а саме - політичних та соціальних [1, с. 243].

Отже, аналізуючи засади громадянської освіти та освіти для демократичного громадянства (ОДГ) слід зазначити, що дане явище лежить в площині багатьох сфер - політичної, соціальної, філософської.

На думку українського дослідника О. П. Дем’янчука багатьом країнам світу властиве різноголосся превалювання тієї чи іншої моделі громадянської освіти [2, с. 64-69]. Дослідник пов’язує становлення даного напрямку у контексті розвитку національних систем освіти різних країн у різні історичні епохи. На

думку цього автора, глобальне використання англійської мови пропагує передові ідеї демократизму, притаманного англо-американській культурі. Термін “громадянська освіта” автор тлумачить в буквальному розумінні як “освіта громадянина”, яким перекладаються два різні англомовні терміни “*civic education*” та “*citizenship education*”. При цьому перший – “*civic education*” можна тлумачити як “цивілізаційна освіта”, тобто підготовка до життя в цивілізаційному суспільстві, а другим - “*citizenship education*” - як освіта громадянина держави” [2, с. 64-69]. Серед зарубіжних, зокрема, американських дослідників питань громадянської освіти слід виокремити таких, як Ж. Торні-Пурта, Ж-А. Амадео, Г. Штайнер-Хамсі, Ж. Леман, Р. Освальд, та європейських – Ц. Бірзеа, М. Чекіні, К. Харрісона, Я. Крека, В. Спаїк-Вркас та ін.

Дослідження стану розвитку та змін у галузі громадянської освіти та освіти для демократичного громадянства проводять науковці В. Шульц, Дж. Фрейлон, Дж. Ейнлі, Б. Лосіто, Д. Керр [11].

Дослідники Дж. Коган та Р. Дерікот пов’язують важливість громадянської освіти з реаліями глобального суспільства та необхідністю формування громадянина, що здатний відповідати на глобалізаційні зміни в суспільствах. До поняття громадянськості вони включають відчуття ідентичності, прав, обов’язків, рівень зацікавленості та включення у соціальні процеси, прийняття базових суспільних цінностей [14].

О. П. Дем’янчук розрізняє три підходи до трактування вищезначених термінів у контексті здійснення громадянської освіти у міжнародному вимірі. Так, для країн після розвалу Радянського Союзу характерним є наголос на патріотичному вихованні, для постсоціалістичних держав важливим є виокремлення демократичної компоненти виховання та освіти, а для таких країн, як США, Канада важливим є роз’яснення громадянам інших країн основних демократичних принципів для життя в своїй державі [2, с. 67]. Прикладом може бути виокремлення словацьким дослідником Н. Ондрушковою європейського вектору громадянської освіти, що дозволяє формувати громадян в контексті євроінтеграційних процесів для здійснення їх

прав та обов'язків як громадян Європейського Союзу, і які спрямовані на їх реалізацію на ринку праці [15, с. 36-52].

Питання громадянської освіти широко висвітлені у працях вітчизняних вчених. Так, перші спроби тлумачити громадянську освіту у контексті демократичних цінностей виникають на тлі розпаду країн бывшего радянського табору. Нові цінності та парадигми створили підґрунтя для появи концепцій та бачень здійснення громадянської освіти в Україні на початку 90-х років. Серед дослідників, що виокремлюють поняття громадянської освіти Г. Васьківська, П. Вербицька, І. В. Жадан, С. І. Позняк, О. І. Пошетун, С. Г. Рябов, І. Г. Тараненко, А. Б. Терещенко та ін. [4, с. 86-89]. Так, в рамках освітнього проекту "Освіта для демократії в Україні", який є частиною Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства, в розробленій Концепції громадянської освіти в Україні визначено мету громадянської освіти: "... сформуванню особистість, якій притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовність до компетентної участі у житті суспільства" [3].

Важливим у даному контексті вбачається процес демократизації освіти. Українські сучасні дослідники визначають питання демократизації освіти як основного чинника, що впливає на зміст та форми впровадження громадянської освіти. Дослідник О. І. Тимошенко розглядає демократизацію освіти у безпосередньому взаємозв'язку з полікультурним вихованням особистості. Серед суб'єктивних факторів, що зумовлюють потребу в демократизації освіти, автор вбачає зростання громадянської активності. Саме у даному контексті автор вбачає виховання патріотів України, що водночас відчували б себе громадянами європейського простору та поділяли б європейські цінності, що набуває сьогодні національного пріоритету як один із чинників формування суспільства демократичного типу. Важливим для громадянина демократичного суспільства є необхідність бути універсально освіченим, що дозволить йому не стати об'єктом маніпуляцій [5].

Одним з основоположних міжнародних документів у сфері виокремлення ОДГ стало прийняття у 2010 році Європейської Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти прав людини (Рекомендація РЄ СМ/Rec(2010)7). В даному документі поняття освіти для демократичного громадянства розглядається як *«виховання, підготовка, інформування, практика та діяльність, спрямовані на передачу знань, навичок та усвідомлення, а також на розвиток ставлення та поведінки, розширення можливостей здійснювати й захищати свої демократичні права та відповідальність у суспільстві, цінувати багатоманітність, відігравати активну роль в демократичному житті з метою просування й захисту демократії та верховенства права»* [16].

В рекомендаціях Ради Європи (2002 р.) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам членам щодо освіти для демократичного громадянства ОДГ визнана як пріоритет освітньої політики і практики. Рекомендації визначають, що освіта для демократичного громадянства та прав людини має бути в центрі реформ і реалізації освітньої політики; є чинником інновацій щодо організації і управління освітніми системами в цілому [16].

Активного характеру освіта для демократичного громадянства набула останнє десятиліття завдяки зміні ставлення до даного напрямку з боку освітніх кіл багатьох країн Європи, де відбулись значні демократичні зрушення. Важливою характеристикою даного напрямку в освіті став його міжпредметний, інтегрований характер, який дозволив залучити до впровадження всю педагогічну громадськість, не зменшуючи при цьому важливості вивчення основних навчальних дисциплін.

Останні десятиліття громадянська освіта та освіта для демократичного громадянства набуває значного розвитку і має на меті сприяти формуванню громадянських компетентностей молоді та дорослих; на прикладі участі у суспільних процесах формувати ставлення, вміння приймати рішення, здатності активно і відповідально формулювати та відстоювати власну громадянську позицію та права людини.

Значну роль у провадженні ОДГ та громадянської освіти, а також поширенні ідей ОДГ відіграють громадські організації та освітні установи, що впливають на освітні процеси. Популярною тематикою освітніх дискурсів стали такі питання, як підвищення рівня освіти у галузі прав людини; сприяння вихованню активного громадянина, формування вмінь та навичок громадянських дій; сприяння співпраці представників різних сфер суспільства у процесі громадянської освіти та освіти для демократії тощо. Внаслідок цього набули поширення різноманітні інтегровані курси, що дозволи впроваджувати у зміст шкільної освіти такі складові громадянської освіти, як вивчення прав людини, багатокультурна освіта, соціально-економічні аспекти та ін.

Процеси, що пов'язані зі змінами на геополітичній мапі Європи, зокрема у політичному, суспільному, економічному житті спричинила низку освітніх інтервенцій у контексті вивчення основ функціонування політичних систем, дії конституційних прав громадян, законів та міжнародних конвенцій, ін. Загалом вивчення вищезазначених елементів більшість освітніх систем європейських країн ще донедавна покладала на традиційні форми та методи навчання та отримувала здебільшого знання та недостатню здатність молоді застосовувати їх у житті. Сьогодні питання, що окреслені вище, вивчаються з урахуванням необхідності набувати здатностей реалізовувати власні можливості та демонструвати компетентності у галузі активного громадянства.

Сьогодні в Україні ОДГ набуває поширення та впроваджується на рівні держави, однак, аналіз ризиків та перешкод, що існують на шляху такого впровадження, дозволяють виокремити низку проблемних питань, що потребують розв'язання. Так, слід визнати, що навчально-методичні ресурси та програми впровадження ОДГ ініціюються, розробляються й поширюються в основному силами громадських організацій, хоча і є складовою планів та програм Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, а громадянські компетентності є компонентом результатів навчання у освітніх державних стандартах.

Оскільки громадянська освіта в системі освіти в Україні досі не є обов'язковим предметом, проблемою є брак підготовлених учителів, які мають належний рівень кваліфікації для викладання цієї дисципліни. Система післядипломної педагогічної освіти не передбачає достатній вибір курсів з громадянської освіти та освіти для демократичного громадянства та не здійснює таку підготовку на постійній основі. Викладання таких курсів ведеться в основному за рахунок технічної допомоги та зацікавлених у їх впровадженні громадських організацій та в основному є програмами за вибором. Також слід зазначити, що мотивація педагогів (вчителів, методистів, керівників ЗНЗ) щодо проходження такої підготовки за винятком особистісних мотивів та бажання впроваджувати інновації, на жаль, також відсутня. Координація дій та зусиль організацій, що підтримують впровадження ОДГ, на жаль, відсутня, що призводить до переважання окремих тематик та проектів, спрямованих лише на окремі аспекти ОДГ. Вперше питання координування даної діяльності ініціювало Міністерство освіти і науки України у 2005 році, який став роком громадянської освіти.

Висновки. Отже, низка нерозв'язаних питань щодо питань впровадження ОДГ, дає підстави зробити висновки:

1. Проблема освіти для демократичного громадянства дискутується та вирішується та міжнародному рівні. Важливу роль у цьому відіграє Рада Європи, інші міжнародні організації.
2. Освіта для демократичного громадянства оперує таким основним поняттям, як «громадянин», що лежить у площині політичній, філософській, соціальній сфер.
3. Особливого значення сьогодні набувають ОДГ та громадянська освіта і мають на меті сприяти формуванню громадянських компетентностей молоді та дорослих.
4. Сьогодні в Україні залишається нерозв'язаною низка проблем, що пов'язана з поширенням ОДГ та підготовкою педагогів та їх мотивацією до підвищення кваліфікації у даній сфері.

Слід, насамкінець, зазначити, що освіта людини спричиняє безпосередній вплив на її активне громадянство. Адже, коли державна політика спрямована на гарантування освіти для всіх дітей, вона має розглядати це у контексті основ та засад громадянства. Право на освіту не тільки повинно розглядатись як право дитини відвідувати школу, а, перш за все, як індивідуальне право дорослих бути освіченими.

Використана література:

1. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / пер. с нем. Л.Ю.Пантиной. М.: «Российская политическая энциклопедия», 2002. С.243.
2. Дем'янчук О.П. Теорія і практика громадянської освіти: світовий досвід. – Наукові записки. Том 19. Політичні науки.-2001 – С. 64-69,67.
3. Концепція громадянської освіти в Україні [Електронний ресурс] // [Жадан І.В., Клиниченко Т.В., Мицик Л.М., Наровлянський О.Д. та ін.] / Из сайту Кіровоградської обласної жіночої служби . - Режим доступу : <http://library.kr.ua/women.html/pgovuindef.html>
4. Терещенко В. К. Громадянські традиції: історія і сучасність / Терещенко В. К., Терещенко А.Б. // Освіта на Луганщині. – 2002. – № 1. – С. 86-89.
5. Тимошенко О. І. Демократизація освіти і полікультурне виховання особистості // Наукове видання. Збірник наукових праць. Гілея (науковий вісник).- випуск 23 (2009). – Філософські науки.- [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_23/Gileya23/F17.pdf
6. Федотова О. Д. Современные педагогические проекции междисциплинарного подхода. Коммуникативная дидактика как сопряжение интеграционных тенденций // Федотова О. Д., Иваницкий С. А. / [Электронный ресурс] Из сайта Южного федерального университета // Режим доступа : http://migo.sfedu.ru/fed_iv.html
7. Хабермас Ю. Демократия, разум, нравственность / Пер. с нем. М.: Наука, 1992.- С.45.
8. Barbalet J. Citizenship: Rights, Struggle and Class Inequality. London: Open University Press; Minneapolis: University of Minnesota Press. 1988.// [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jackbarbalet.com/>
9. Birzea C. European citizenship as a cultural and political construct . – Journal of Social Science Education.- 3-2005.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jsse.org/2005/2005-3/birzea-european-citizenship-as-a-cultural-and-political-construct>

10. Galston WA. Political knowledge, political engagement and civic education. 2000. – Cambridge: Cambridge University Press. - 32 p. (p.1).
11. International Civic and Citizenship Education Study. Assessment framework // International Association for the Evaluation of Educational Achievement, Amsterdam, The Netherlands, 2008. – 67 p.
12. Kymlicka W. Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights (Oxford: Oxford University Press, 1995).- 296 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://post.queensu.ca/~kymlicka/>
13. Torres C. A. Democracy, Education and Multiculturalism: Dilemmas of Citizenship in a Global World.- (UCLA) Presidential Address to the Annual Meeting of the Comparative International Education Society (CIES).- Buffalo: New York, March 20, 1998. – P. 13. (91 p.)
14. John J. Cogan and Ray Derricott. Citizenship for the 21st Century: An International Perspective on Education II Kogan Page LTD: London, 2000. P. 3.
15. Ondruskova N. Evropsky priestor ako inspirativne a evzdelavajuce prostredie // Dimenzie obcianstvva a vyhovva dimensions of citizenship & education. Zbornik VIII Medzinarodnej konferencie z cyklu Vyhovva k obcianskej spolnosti. Bratislava 1. 12.2.2010. S. 36-52. (320 S.)
16. Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. Recommendation CM/Rec(2010)7 and explanatory memorandum. - Council of Europe Publishing.: Strasbourg Cedex.- 38 p.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ГРАЖДАНСТВА В МЕЖДУНАРОДНОМ КОНТЕКСТЕ

Овчарук Оксана Васильевна

канд.пед.наук, ст.наук.сотр., заведующая Информационно-аналитическим
отделом ИИТСО, НАПН Украины

Аннотация

На основе сравнительного анализа подано обзор основных подходов и понятий гражданского образования и образования для демократического гражданства в международном измерении. Выделены теоретические основы и идеологические позиции разных авторов в вопросах демократического гражданства в странах Европы и США. Образование для демократического гражданства рассмотрено в контексте процессов демократизации образования.

Ключевые слова: образование для демократического гражданства, гражданское образование, демократизация образования, гражданин, гражданство, образование для всех

CONCEPTUAL ISSUES TO THE EDUCATION FOR DEMOCRATIC CITIZENSHIP DEVELOPMENT IN INTERNETIONAL CONTEXT

Oksana V. Ovcharuk
Candidate of Pedagogical Sciences, Head of Information and Analytical Department
of Institute of Informational Technologies and Learning Tools of the National
Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

Summary

The main issues of the approaches and notion of civic education and education for democratic citizenship are analyzed in the framework of international dimension. The theoretic basis and ideological positions of different authors in terms of education for democratic citizenship in European countries and USA are underlined. Education for democratic citizenship is analyzed in the context of democratization processes.

Key words: education for democratic citizenship, civic education, democratization of education, citizen, citizenship, education for all